

HISTORIOGRAPHY OF THE SOVIET RESISTANCE MOVEMENT IN UKRAINE DURING THE SECOND WORLD WAR (1941-1944): THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE RESEARCH

Mykyta Kalaburza*

Abstract

The article provides a theoretical and methodological substantiation of the historiographical study of the Soviet Resistance Movement in Ukraine during the Second World War. The main conceptual approaches, principles, and methods of scientific analysis of historiographical sources are examined, and the specific features of applying modern methodological instruments to the study of the Soviet underground and partisan movement, as well as broader forms of popular resistance in the occupied territory of Ukraine, are determined. Particular attention is paid to the problem of the formation of historiographical concepts within the context of socio-political and ideological transformations of the twentieth and early twenty-first centuries, as well as to the influence of memory politics and ideological conjuncture on the development of the historical narrative.

The purpose of the study is to provide a theoretical and methodological substantiation of the historiographical investigation of the Soviet Resistance Movement in Ukraine during the Second World War, to determine the conceptual approaches, principles, and methods of historiographical source analysis, and to clarify the peculiarities of applying modern methodological instruments in the study of the Soviet underground and partisan movement, as well as broader forms of popular resistance in the occupied territory of Ukraine.

The scientific novelty of the article lies in the comprehensive theoretical and methodological interpretation of the historiography of the Soviet Resistance Movement in Ukraine as an independent field of historical knowledge. The study systematizes the principal methodological approaches to the investigation of the historiography of the Soviet underground and partisan movement, identifies the specific features of the formation of Soviet, Western, émigré, and contemporary Ukrainian historiographical traditions, and substantiates the necessity of a comprehensive analysis of historiographical sources taking into account the socio-political, ideological, and cultural factors of their emergence.

Conclusions. It has been demonstrated that the historiography of the Soviet Resistance Movement in Ukraine represents a complex multilevel process in the development of historical knowledge formed under the influence of political, ideological, and intellectual factors of the corresponding historical epoch. The comprehensive application of modern theoretical and methodological instruments makes it possible to conduct a holistic analysis of various historiographical traditions, identify patterns in the development of the historical narrative, and determine promising directions for further historiographical and concrete historical studies of the Soviet Resistance Movement in Ukraine during the Second World War.

Keywords: historiography, historical anthropology, historical writing, methodology, occupation, partisan movement, Soviet Resistance Movement, the Second World War, underground struggle, unarmed resistance, Ukraine, Ukrainian SSR

* Postgraduate Student of the Department of History, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: nikitos1992511@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7965-8325>

ІСТОРІОГРАФІЯ РАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ В УКРАЇНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1941–1944 РР.): ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**Микита Калабурза*****Анотація**

У статті здійснено теоретико-методологічне обґрунтування історіографічного дослідження радянського руху Опору в Україні в роки Другої світової війни. Проаналізовано основні концептуальні підходи, принципи та методи наукового аналізу історіографічних джерел, а також визначено специфіку застосування сучасного методологічного інструментарію у вивченні радянського підпільно-партизанського руху та широких форм народного спротиву на окупованій території України. Особлива увага приділена проблемі формування історіографічних концепцій у контексті суспільно-політичних та ідеологічних трансформацій 20 – початку 21 ст., а також впливу політики пам'яті та ідеологічної кон'юнктури на розвиток історичного наративу.

Мета роботи полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні історіографічного дослідження радянського руху Опору в Україні в роки Другої світової війни, визначенні концептуальних підходів, принципів та методів аналізу історіографічних джерел, а також з'ясуванні особливостей застосування сучасного методологічного інструментарію при дослідженні радянського підпільно-партизанського руху та широких форм народного спротиву на окупованій території України.

Наукова новизна полягає у комплексному теоретико-методологічному осмисленні історіографії радянського руху Опору в Україні як самостійного напрямку історичного знання. У статті систематизовано основні методологічні підходи до вивчення історіографії радянського підпільно-партизанського руху, визначено специфіку формування радянської, західної, діаспорної та сучасної української історіографічних традицій, а також обґрунтовано необхідність комплексного аналізу історіографічних джерел з урахуванням суспільно-політичних, ідеологічних та культурних чинників їх виникнення.

Висновки. Доведено, що історіографія радянського руху Опору в Україні є складним багаторівневим процесом розвитку історичного знання, який формувався під впливом політичних, ідеологічних та інтелектуальних чинників відповідної історичної епохи. Комплексне застосування сучасного теоретико-методологічного інструментарію дозволяє здійснювати цілісний аналіз різних історіографічних традицій, виявляти закономірності розвитку історичного наративу та визначати перспективні напрями подальших історіографічних і конкретно-історичних досліджень радянського руху Опору в Україні в роки Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, історична антропологія, історіографія, історіописання, методологія, незброєний спротив, окупація, партизанський рух, підпільна боротьба, радянський рух Опору, Україна, УРСР

Цитування: Калабурза, М. (2026). Історіографія радянського руху опору в Україні в роки Другої світової війни (1941–1944 рр.): теоретико-методологічні засади дослідження. *Консенсус*, 2, 101–115. <https://doi.org/10.3110/consensus/2026-02/101-115>

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/231>

* аспірант кафедри історії Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, Україна. Е-mail: nikitos1999251@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7965-8325>

Постановка проблеми. Дослідження радянського руху Опору в Україні в роки Другої світової війни належить до числа найбільш складних, дискусійних та політизованих проблем вітчизняної історичної науки. Від моменту появи перших праць, присвячених діяльності радянських партизанів, підпільників і широких форм народного спротиву на окупованій території України, історіографія цієї проблеми формувалася під потужним впливом суспільно-політичної кон'юнктури, ідеологічних настанов, змін методологічних парадигм та трансформацій історичної свідомості. Саме тому вивчення не лише конкретно-історичних аспектів радянського руху Опору, але й історії наукового осмислення даної проблематики набуває особливої актуальності.

В сучасних умовах розвитку історичної науки спостерігається суттєве посилення уваги до проблемної історіографії як окремого напрямку історичного пізнання. Історіографічні дослідження дедалі більше виходять за межі простого бібліографічного опису або констатації наукових здобутків попередників і перетворюються на комплексний аналіз розвитку історичної думки, концептуальних моделей, теоретико-методологічних підходів, суспільно-політичних умов функціонування науки та впливу ідеологічних чинників на формування історичного знання. У цьому контексті історіографія радянського руху Опору в Україні виступає важливим об'єктом дослідження, оскільки саме ця тематика впродовж десятиліть перебувала в центрі радянської політики пам'яті та використовувалася як один із ключових елементів офіційного історичного наративу.

Особливість історіографії радянського руху Опору полягає також у тому, що вона формувалася в умовах жорсткого ідеологічного контролю радянської держави. Радянська історична наука тривалий час була змушена функціонувати в межах концепції «всенародної боротьби», що передбачала безумовне домінування комуністичної партії у всіх формах антинацистського спротиву. За таких умов значна частина досліджень носила апологетичний характер, а проблемні, суперечливі або малодосліджені аспекти діяльності підпілля і партизанського руху або замовчувалися, або висвітлювалися фрагментарно. Водночас навіть за умов значної ідеологізації радянська історіографія накопичила великий масив фактичного матеріалу, документальних свідчень, мемуарної літератури та конкретно-історичних досліджень, які потребують нового критичного осмислення.

Після здобуття Україною незалежності історіографічна ситуація суттєво змінилася. Відбулося розширення джерельної бази, активізувалося вивчення раніше закритих архівних матеріалів, з'явилися нові методологічні підходи, пов'язані з історичною антропологією, історією повсякденності, memory studies, усною історією та дослідженням політики пам'яті. Разом із тим значна частина сучасних досліджень зосереджувалася переважно на переоцінці ролі націоналістичного підпілля та діяльності ОУН і УПА, тоді як історіографія саме радянського руху Опору нерідко залишалася на периферії наукових зацікавлень або розглядалася фрагментарно. Це створило певний дисбаланс між накопиченням конкретно-історичних праць та рівнем їх комплексного історіографічного осмислення.

Актуальність дослідження посилюється також необхідністю критичного аналізу не лише радянської та сучасної української історіографії, але й праць західних, американських, діаспорних та зарубіжних дослідників, які формували альтернативні підходи до оцінки радянського підпільно-партизанського руху на території України. Порівняння різних історіографічних традицій дає змогу виявити особливості інтерпретації проблеми в різних суспільно-політичних та наукових середовищах, простежити еволюцію концептуальних підходів та визначити перспективні напрями подальших наукових пошуків.

Таким чином, необхідність комплексного історіографічного дослідження радянського руху Опору в Україні в роки Другої світової війни зумовлюється як значним науковим доробком з даної проблематики, так і потребою його сучасного теоретико-методологічного переосмислення. Це, у свою чергу, визначає важливе наукове та практичне значення дослідження для подальшого розвитку вітчизняної історичної науки, формування об'єктивного бачення подій воєнної доби та поглиблення сучасних історіографічних студій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика радянського руху Опору в Україні у роки Другої світової війни тривалий час перебуває у центрі уваги вітчизняної та зарубіжної історичної науки. Водночас найбільш активно досліджувались конкретно-історичні аспекти діяльності партизанських формувань, радянського підпілля, організаційних структур руху Опору, а також окремі регіональні особливості антинацистської боротьби. Значно меншою мірою предметом спеціального наукового аналізу ставала історіографія радянського руху Опору як самостійний напрям історичного знання, пов'язаний із вивченням еволюції наукових концепцій, методологічних підходів і суспільно-політичних чинників формування історичного наративу.

Теоретико-методологічні засади історіографічного дослідження ґрунтовно розроблені у працях Я. Калакури¹, який визначив основні принципи та методи сучасного історіографічного аналізу, а також окреслив місце проблемної історіографії в структурі історичної науки. Важливе значення для осмислення методології історіографічних досліджень мають праці О. Кіяна², присвячені антропологічному та гносеологічному вимірам історіографічного синтезу. Значний вплив на формування сучасних підходів до інтерпретації історіографічних джерел справили герменевтичні концепції М. Хайдеггера³ та Ф. Шляєрмахера⁴, а також дослідження Н. Харченко⁵, в яких розглядається проблема розуміння історичного тексту в контексті герменевтичного аналізу.

¹ Калакура Я.С. Методологія історіографічного дослідження. К.: ВПЦ «Київський університет», 2018. 319 с.

² Кіян О. Методологічні принципи історіографічного синтезу: антропологічний контекст і гносеологічні орієнтири. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*. 2010. Вип. 13. С. 250–260.

³ Хайдеггер М. Буття і час. Харків: Фоліо, 2013. 503 с.

⁴ Шляєрмахер Ф. Герменевтика. Харків: Фоліо, 2014. 242 с.

⁵ Харченко Н.В. Проблема розуміння в контексті герменевтичного аналізу. *Вісник інституту розвитку дитини*. 2014. Вип. 32. Серія: Психологія. С. 158–165.

Серед узагальнюючих праць, присвячених історії України в роки Другої світової війни, важливе місце посідають наукові розвідки О.Лисенка⁶ та І.Патриляка⁷. У цих дослідженнях розкриваються основні тенденції розвитку воєнної історії, аналізуються дискусійні питання історіописання воєнної доби та окреслюються перспективи подальшого вивчення проблематики руху Опору.

Безпосередньо історіографічним аспектам радянського руху Опору присвячені праці М.Слободянюка⁸ та Д.Нефьодова⁹. У роботах зазначених дослідників здійснено аналіз основних етапів розвитку історіографії руху Опору, розглянуто особливості радянської, діаспорної, західної та сучасної української історіографічних традицій, а також охарактеризовано вплив суспільно-політичної кон'юнктури на формування наукових концепцій. Окремі аспекти радянського історіописання воєнної доби висвітлені у працях В.Стецкевича¹⁰, який приділив увагу теоретичному осмисленню історії Другої світової війни та специфіці радянської історіографічної моделі.

Разом із тим аналіз сучасної наукової літератури свідчить про відсутність комплексного дослідження, спеціально присвяченого теоретико-методологічним засадам історіографії саме радянського руху Опору в Україні. Недостатньо дослідженими залишаються питання трансформації концептуальних підходів до висвітлення радянського підпілля та партизанського руху, впливу ідеологічних чинників на формування історичного наративу, а також місця радянського руху Опору в сучасному історичному дискурсі. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного історіографічного аналізу проблеми з урахуванням сучасних методологічних підходів та розширення джерельної бази дослідження.

Мета статті полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні історіографічного дослідження радянського руху Опору в Україні в роки Другої світової війни, визначенні концептуальних підходів, принципів та методів наукового аналізу історіографічних джерел, а також з'ясуванні специфіки застосування сучасного методологічного інструментарію у вивченні радянського підпільно-партизанського руху та широких форм народного спротиву на окупованій території України.

⁶ Лисенко О.Є. Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси: у 2 кн. Київ: Наукова думка, 2011.

⁷ Патриляк І.К. Між двома проваллями: Україна в роки Другої світової війни. *Проблеми всесвітньої історії*. 2016. № 1. С. 4–24.

⁸ Слободянюк М.А. Історія радянського руху Опору в Україні: сучасний стан наукової розробки проблеми. *Сторінки воєнної історії України*. 2010. Вип. 13. С. 245–258; Слободянюк М.А. Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми: монографія. Дніпро: Герда, 2017. 460 с.

⁹ Нефьодов Д.В. Історіографія руху Опору в Південній Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.). Миколаїв, 2013. 238 с.; Радянський рух Опору на Півдні Української РСР в радянському історіописанні 1970–х – першої половини 1980–х рр. *Літопис Волині*. 2026. № 34. С. 96–104.

¹⁰ Стецкевич В.В. Історія України в роки війни 1941–1945 рр.: теоретичний контекст осмислення (деякі аспекти проблеми). *Сторінки воєнної історії України*. 2002. Вип. 6. С. 25–31; Радянська історіографія Другої світової війни. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Київ: Наукова думка, 2011. Кн. 2. С. 5–42.

Виклад основного матеріалу. Визначення теоретичних та методологічних основ історіографічного дослідження радянського руху Опору в Україні під час Другої світової війни вимагає, перш за все, чіткого розуміння специфіки самої історії як самостійної дисципліни. На нашу думку, принципово не ототожнювати історію зі спорідненими дисциплінами та галузями гуманітарних наук, такими як історія соціально-політичної думки, історія ідеології, історія філософських концепцій чи природничі науки, оскільки, хоча вони також досліджують розвиток науки, вони мають різну тематику, різні завдання та різні методи дослідження.

Не менш важливим є розмежування між історією та бібліографією. Поширеною помилкою в історіографічних дослідженнях залишається спроба звести аналіз розвитку історії до формального переліку праць, короткого опису публікацій або зазначення дат їх публікації. Бібліографічні реєстри, каталоги та довідники, безсумнівно, є важливими інструментами для наукової роботи істориків, оскільки вони сприяють систематизації наукових знань та полегшують пошук необхідного матеріалу. Водночас самі історичні дослідження є набагато всебічнішими та не обмежуються простим описом доступної літератури. Заміна концептуального історичного аналізу лише оглядом літератури позбавляє дослідження його наукової глибини та перешкоджає відстеженню закономірностей розвитку історичної думки.

Історичний аналіз охоплює всебічне вивчення низки взаємопов'язаних компонентів. До них належать особистість автора, соціально-політичні умови створення твору, використані методологічні інструменти, джерельний матеріал та концептуальні основи відповідного історичного дослідження. Тільки поєднання цих факторів дозволяє зрозуміти не лише зміст історичної праці, але й причини появи конкретних наукових підходів до зображення радянського руху Опору.

Особливе значення в історіографічному аналізі має вивчення власної особистості дослідника. Кожна історична праця виникає не ізольовано від суспільства, а за певних політичних, ідеологічних та інтелектуальних умов. Тому історіограф цікавить не лише зміст дослідження, але й те, чому автор дійшов цих висновків, які фактори вплинули на розвиток його поглядів, а також які соціальні та наукові обставини сформували створення відповідного твору. Для історіографічного дослідження недостатньо задокументувати публікацію книги чи статті. Набагато важливіше визначити причини його появи, його значення для розвитку історичної науки та його зв'язок із соціально-політичною ситуацією відповідного історичного періоду.

У випадку історії радянського руху Опору цей підхід набуває особливої актуальності, оскільки значна частина досліджень радянського періоду проводилася під суворим ідеологічним контролем. Партизанський рух, підпільна діяльність та опір нацистам тривалий час залишалися частиною офіційної радянської історіографії, що суттєво формувало цю галузь. У багатьох випадках вибір тем, інтерпретація подій, оцінка діяльності окремих бійців Опору чи навіть доступ до архівних матеріалів залежали від позиції партійних та державних структур і панівної

ідеологічної позиції. Тому дослідження історіографії радянського руху Опору неможливе без врахування механізмів впливу влади на розвиток історичної науки.

Водночас розвиток історичної науки визначався не лише політичними факторами. Важливу роль також відігравали стан історичних знань, якість джерельного матеріалу, наявність архівів, розвиток суміжних історичних дисциплін та існування усталених наукових концепцій. Навіть за умов сильної ідеологізації історична наука зберігала певний рівень внутрішньої автономії. Це проявилось в постійному накопиченні фактичного матеріалу, вдосконаленні методів дослідження та появі нових напрямків в історичному аналізі. Отже, теми конкретних історичних праць визначалися не лише соціально-політичною ситуацією, а й їхньою науковою актуальністю та наявністю спірних або недостатньо досліджених аспектів предмета.

Не менш важливим елементом історіографічного аналізу є вивчення організації історичної науки. Для історика важливі не лише тексти історичних праць, а й основи академічного середовища: діяльність академічних установ, підготовка науковців, доступ до архівів, можливості публікацій, стан наукових журналів та механізми поширення історичних знань. Через ці елементи суспільство та держава здійснюють прямий чи опосередкований вплив на розвиток історичної науки та формування історичного наративу.

Невід'ємною частиною історіографічного аналізу є вивчення джерельного матеріалу, що використовується в конкретних історичних працях про радянський рух Опору в Україні. Історики повинні визначити першоджерела, на яких базується дослідження, репрезентативність документальних свідчень та як стан розвитку джерелознавства та інших спеціалізованих історичних дисциплін вплинув на історіографічні висновки. Це включає не лише перелік архівних матеріалів чи опублікованих документів, але й вивчення методології, що використовувалася для їх обробки, ступеня аналізу джерел, а також можливості перевірки їхньої достовірності та визначення рівня їхньої автентичності.

Це питання має особливе значення для історіографії радянського руху Опору, оскільки значна частина джерельного матеріалу протягом значного періоду перебувала під контролем державних та партійних органів. Доступ дослідників до архівних матеріалів значно відрізнявся в різні історичні періоди, що безпосередньо впливало на наукові висновки та концептуальні підходи. За радянських умов доступ до більшості документів був обмежений, а деякі джерела вибірково використовувалися для задоволення ідеологічних потреб офіційної історіографії. Тому історіографічний аналіз повинен враховувати не лише використання конкретних джерел, але й здатність дослідників працювати з ними в певний історичний період.

Центральним елементом будь-якого історіографічного дослідження є аналіз концепції історії як системи поглядів на певне історичне явище чи процес. Ця концепція визначає логіку інтерпретації історичних фактів, їхню ієрархію, причинно-наслідкові зв'язки та загальні підходи до оцінки минулих подій. У деяких

випадках концептуальні основи конкретної історичної праці сформульовані чітко та повністю. В інших випадках концепція існує в прихованій формі та може бути простежена лише через окремі оцінки, висновки, термінологію та методи інтерпретації історичних подій. За цих умов історіографічний аналіз вимагає не лише вивчення окремої праці, а й всебічного ознайомлення з усім науковим доробком автора або навіть певною школою історіографії.

Відмінною рисою історіографії радянського руху Опору є те, що одні й ті ж історичні факти в різні епохи лягли в основу розвитку різних, часом навіть суперечливих, концепцій. Радянська історіографія традиційно виходила з концепції «національної боротьби» та вирішальної ролі Комуністичної партії в координації опору нацистам. На противагу цьому, деякі західні дослідники та представники діаспори розглядали радянський підпільний партизанський рух переважно крізь призму радянської політичної історії, механізмів радянської влади та ідеологічного протистояння часів холодної війни. Сучасна українська історіографія, навпаки, характеризується значно ширшим спектром методологічних підходів, прагненням до критичного аналізу існуючих наукових моделей та спробою всебічного аналізу різних форм радянського Опору на окупованій території України.

Історія виникнення, розвитку, взаємодії та трансформації історичних концепцій, таким чином, становить основу історичної науки. Аналізуючи концептуальні моделі, історична наука дозволяє не лише простежити розвиток наукових знань про радянський рух Опору, але й зміну методологічних парадигм, суспільних вимог та політичних контекстів, у яких діяла історична наука.

Сучасна історична наука все більше орієнтується на дослідницьку антропологію, яка зосереджується на окремій людині, її світогляді, мотивації, інтелектуальній орієнтації та специфічних характеристиках сприйняття історичної реальності. У контексті історіографічного вивчення радянського руху Опору такий підхід має особливе значення, оскільки дозволяє розглядати істориків не лише як авторів творів, а й як безпосередніх учасників інтелектуального, політичного та ідеологічного ландшафту свого часу. Тому концептуальна модель нашого дослідження передусім базується на принципах історіографічної антропології, яка включає всебічний розгляд особистісного фактору у формуванні історичних концепцій та інтерпретацій радянського руху Опору.

У цих рамках неупередженість, сцієнтизм та культурологічний підхід набувають особливого значення як складові сучасного теоретичного та методологічного інструментарію в історіографічних дослідженнях. Перш за все, важливо, щоб дослідники зберігали максимально можливу дистанцію від політичних та ідеологічних впливів. Для історіографії радянського руху Опору ця проблема має фундаментальне значення, оскільки ця тема була однією з найбільш ідеологічно заряджених галузей радянської історіографії протягом десятиліть.

Як добре відомо, радянська історіографія базувалася на принципі партійності, який визначав не лише оцінку історичних подій, а й саму структуру наукових

досліджень. В умовах жорсткої ідеологічної системи значна частина досліджень проводилася в рамках заздалегідь визначених шаблонів мислення. Це впливало на вибір джерел, інтерпретацію фактів, оцінку діяльності руху Опору та формування загального історичного наративу. В результаті історична наука часто втрачала свою властиву здатність до критичного аналізу, а окремі історичні праці ставали частиною офіційної державної ідеології.

Водночас історичний аналіз повинен враховувати, що такі явища не були унікальними для радянської науки. У контексті глобального ідеологічного протистояння часів «холодної війни» політичний фактор також суттєво вплинув на розвиток західних досліджень радянської історії. Антикомуністичні настрої, які формували соціально-політичне життя США та Західної Європи в середині 20 ст., часто впливали на науковий дискурс щодо радянського руху Опору та призводили до політизованого сприйняття радянської проблематики. Тому одним із найважливіших методологічних принципів, що керують нашим дослідженням, є неупередженість. Це передбачає прагнення до максимально об'єктивного та неупередженого аналізу різних історіографічних традицій, незалежно від їхнього політичного чи ідеологічного походження.

Не менш важливим компонентом теоретико-методологічної моделі дослідження є культурологічний підхід. Це дозволяє розглядати історіографію не лише як збірку наукових праць, а й як невід'ємну частину інтелектуальної культури певного історичного періоду. У цьому контексті історіографічне джерело розуміється не лише як відображення професійного рівня автора, а й ширшого культурного, соціального та ідеологічного контексту, в якому діяла історична наука. Тому аналіз історіографії радянського руху Опору неможливий без урахування специфіки політики пам'яті, трансформації суспільної свідомості та зміни підходів до розуміння подій Другої світової війни в різні історичні періоди.

Герменевтика відіграє тут вирішальну роль, дозволяючи нам розглядати історичний текст як результат складної взаємодії між автором, історичним періодом та академічним середовищем. Герменевтичний аналіз дозволяє виявити приховані смисли, концептуальні акценти та ідеологічні позиції, що вплинули на розвиток конкретних історичних інтерпретацій радянського руху Опору.

Третім важливим методологічним орієнтиром є сцієнтизм, який передбачає критичне ставлення до існуючих моделей історичного знання та необхідність постійного переоцінювання методів, що використовуються для інтерпретації історичних фактів. За сучасних умов історичний сцієнтизм пропонує можливість всебічної переоцінки існуючих наукових знань, звільнення від застарілих догматичних рамок та розвитку більш об'єктивного погляду на історію радянського руху Опору в Україні.

Культурологічний підхід займає вирішальне місце в структурі теоретичного та методологічного інструментарію нашого дослідження. Його значення полягає в тому, що історіографію не можна розуміти лише як механічне накопичення виданих праць.

Історичне дослідження – це, перш за все, форма наукової рефлексії над розвитком історичної думки, специфічними особливостями інтерпретації історичних подій та еволюцією концептуальних моделей у певну історичну епоху.

У цьому контексті герменевтика, як один з провідних методологічних підходів у сучасному історичному аналізі, набуває особливого значення для нашого дослідження. Герменевтичний підхід дозволяє розглядати історичне джерело не ізольовано, а в ширшому контексті соціально-політичних, культурних та інтелектуальних процесів, що формували умови його створення. Історичний аналіз у цьому випадку постає як своєрідний рух, заснований на принципі «герменевтичного кола»: розуміння певного тексту досягається через розуміння історичної епохи, а специфічні характеристики самої епохи, у свою чергу, розкриваються через аналіз конкретних історичних джерел.

З одного боку, працю історика неможливо повноцінно оцінити без урахування соціально-політичних та ідеологічних умов її створення. Це особливо помітно в дослідженнях радянського руху Опору, який протягом тривалого часу перебував під прямим впливом державної ідеології, офіційної політики пам'яті та домінуючих концепцій радянської історіографії. З іншого боку, одне історичне джерело відображає не лише індивідуальні погляди чи професійний рівень автора, але й загальний стан розвитку історичної науки, пануючі методологічні підходи та специфічні характеристики академічного середовища певного історичного періоду.

Таким чином, герменевтика дозволяє розглядати історичний текст одночасно як результат особистого сприйняття автором історичної реальності та як продукт конкретного історичного періоду. Це дає змогу точніше досягнути механізми виникнення історичних концепцій щодо радянського руху Опору, виявити вплив ідеологічних факторів на інтерпретацію подій Другої світової війни та зрозуміти логіку розвитку різних історичних традицій.

Ще одним важливим компонентом теоретико-методологічної моделі нашого дослідження є сциєнтистський підхід. З огляду на сучасний розвиток історичної науки, цей підхід набуває значного значення, оскільки історіографічний сциєнтизм передбачає критичний аналіз попереднього дослідницького досвіду, аналітичних методів та моделей інтерпретації історичних знань. Такий підхід уникає механічного відтворення усталених концепцій та сприяє більш об'єктивному аналізу історіографії радянського руху Опору в Україні. Крім того, сциєнтизм звертає увагу дослідників на необхідність постійної адаптації методологічних інструментів до сучасного стану розвитку історичної науки та суміжних гуманітарних дисциплін.

Наступний рівень теоретико-методологічного інструментарію в нашому дослідженні складається з фундаментальних принципів історичної науки. Центральне значення мають принципи історизму, наукової об'єктивності, систематичності, повноти та безперервності. Їх комплексне застосування дозволяє провести цілісний та неупереджений аналіз історіографії радянського руху Опору в Україні під час Другої світової війни.

Фундаментальним принципом усіх історико-історіографічних досліджень традиційно є історизм. Його застосування передбачає вивчення історичних явищ, процесів та концепцій у контексті конкретної історичної епохи з урахуванням особливостей соціально-політичного, інтелектуального та культурного розвитку цього періоду. У рамках історіографічного аналізу історизм дозволяє простежити розвиток наукових підходів до репрезентації радянського руху Опору, виявити зміни в інтерпретації діяльності підпілля та партизанського руху, а також визначити специфічні характеристики виникнення різних історіографічних традицій. Цей принцип має особливе значення при оцінці радянської історіографії, оскільки дозволяє аналізувати її не з точки зору сучасних уявлень, а крізь призму умов та методологічних обмежень свого часу.

Не менш важливим для нашого дослідження є принцип наукової об'єктивності. Це передбачає прагнення до максимально неупередженого аналізу історичних джерел, незалежно від їхньої ідеологічної чи політичної спрямованості. Водночас об'єктивність не означає ігнорування соціально-політичної ситуації, в якій діяла історична наука. Навпаки, об'єктивний історичний аналіз вимагає врахування впливу політичних, ідеологічних та культурних факторів на формування історичних концепцій та наукових оцінок. Тому під час вивчення історіографії радянського руху Опору особлива увага приділяється визначенню взаємозв'язку між соціально-політичною ситуацією певного історичного періоду та характером його історичного представлення.

Принцип системного аналізу зумовив необхідність комплексного підходу до аналізу історіографії радянського руху Опору. Застосування цього підходу передбачає розгляд історіографічного процесу як цілісної, багатопланової системи, що охоплює різні історіографічні школи, наукові традиції, концептуальні моделі та методологічні підходи. У нашому дослідженні це означає розгляд радянської, західної, діаспорної та сучасної української історіографії, а також включення робіт суміжних гуманітарних дисциплін – політології, соціології, культурології, досліджень пам'яті та інших галузей сучасної гуманітарної науки. Такий системний підхід дозволяє нам простежити взаємодію різних історіографічних традицій та виявити закономірності в розвитку історичних знань про радянський рух Опору в Україні.

Тісно пов'язаний з принципом систематичності, принцип всебічності звертає увагу дослідника на необхідність якомога повнішого розгляду різноманітних, навіть суперечливих, історичних інтерпретацій та ціннісних суджень. Історіографія радянського руху Опору виникла в різноманітних політичних, національних та ідеологічних контекстах, що природно призвело до появи безлічі суперечливих концепцій та підходів. Тому побудова цілісної історіографічної картини можлива лише завдяки всебічному аналізу всього спектру наукових позицій – від радянських апологетичних моделей до критичного взаємодії із західною та сучасною українською історіографією.

Важливим елементом цілісної методологічної дослідницької основи є принцип

наступності або спадкоємності. Його застосування забезпечує усвідомлення необхідності критичного, але уважного вивчення попереднього історіографічного досвіду. Навіть у випадках очевидної ідеологічної упередженості в межах окремих історіографічних шкіл чи концепцій, їх повне ігнорування є методологічно необґрунтованим. Аналіз як наукових досягнень, так і концептуальних недоліків попередніх етапів історіографії дозволяє виявити раніше недостатньо досліджені аспекти проблеми, визначити перспективні напрямки подальших наукових досліджень та забезпечити подальший розвиток конкретних історичних досліджень радянського руху Опору в Україні.

Третій рівень теоретико-методологічного інструментарію в нашому дослідженні складають методи історіографічного аналізу. Це система прикладних дослідницьких інструментів, використання яких забезпечує отримання нових наукових знань та всебічне розуміння розвитку історіографії радянського руху Опору в Україні під час Другої світової війни.

Специфіка самого історіографічного дослідження, на відміну від конкретної історичної роботи, полягає в поєднанні кількох методологічних рівнів, перший з яких має філософський характер. На цьому рівні застосовувалися методи аналізу та синтезу. Аналітичний метод дозволив розбити весь історіографічний процес на окремі його складові, визначивши основні історіографічні традиції, концептуальні напрямки та специфічні особливості їх розвитку. У рамках цього дослідження історіографія радянського руху Опору умовно поділена на радянську, західну, діаспорну та сучасну українську традиції, кожна з яких має свої методологічні орієнтири, джерельні бази та відмінні риси в інтерпретації подій воєнного часу.

Специфіка самого історіографічного дослідження, на відміну від конкретно-історичної роботи, полягає в поєднанні кількох методологічних рівнів, перший з яких має філософський характер. Застосування аналітичного методу дозволило визначити основні тенденції розвитку історіографії радянського руху Опору, простежити еволюцію наукових підходів, виявити вплив соціально-політичних факторів на формування історичних концепцій та встановити зв'язок між ідеологічною ситуацією певного історичного періоду та характером конкретно-історичних досліджень. Особлива увага приділялася дослідженню джерельної бази, специфічним особливостям використання архівних матеріалів, ролі мемуарів та впливу політики пам'яті на формування історичного наративу.

Метод синтезу, у свою чергу, дозволив пов'язати окремі історіографічні факти, концепції та інтерпретації в цілісну систему знань про розвиток історіографії радянського руху Опору. Завдяки цьому синтезу вдалося отримати цілісну картину специфічних особливостей розвитку історичної науки в різні епохи, взаємодії різних історіографічних шкіл та зміни підходів до дослідження радянського підпілля та партизанського руху.

Наступний рівень методологічного інструментарію складають загальнонаукові методи дослідження. Метод класифікації та типології має велике значення для цієї

роботи, оскільки дозволив систематизувати велику кількість історіографічних джерел та визначити тематичні центри дослідження радянського руху Опору. Завдяки цьому методу вдалося структурувати конкретні історичні праці відповідно до проблемних тем, визначити дослідницькі пріоритети різних історіографічних шкіл та з'ясувати особливості їхніх концептуальних підходів.

Абстракція та ідеалізація також відіграють важливу роль в історіографічному аналізі. Їх застосування дозволяє дослідникам свідомо відійти від індивідуальних характеристик конкретних дослідників, щоб визначити їхню приналежність до певних історіографічних рухів, шкіл думки чи концептуальних моделей. У контексті дослідження радянського руху Опору це дозволяє чіткіше простежити закономірності розвитку історіографії, виявити типові риси окремих історіографічних традицій та висвітлити недостатньо досліджені аспекти теми.

Спеціально-історичні методи дослідження займають особливе місце в методологічному інструментарії. Зокрема, історико-генетичний метод служить для вивчення виникнення та розвитку історіографічних концепцій радянського руху Опору та визначення причин їх виникнення та трансформації в різні історичні періоди. Цей метод дозволяє дослідникам простежити розвиток історичних перспектив від радянської концепції «національної боротьби» до сучасних підходів, заснованих на принципах критичного аналізу та методологічного плюралізму.

Хронологічний метод дозволив хронологічно розглянути розвиток історіографії радянського руху Опору, виявити основні фази його зародження та визначити характерні риси кожного історіографічного періоду. Водночас проблемно-хронологічний метод надав можливість виділення окремих тематичних блоків у рамках загальної проблеми, що сприяло більш глибокому аналізу окремих аспектів історіографії підпільного та партизанського рухів.

Застосування біографічного методу дозволило персоніфікувати окремі напрямки історіографії та простежити внесок окремих дослідників у вивчення радянського руху Опору. Крім того, цей метод дозволив виявити зміни в поглядах окремих істориків під впливом соціально-політичних трансформацій, змінених методологічних орієнтирів та розширення джерельної бази досліджень.

Метод періодизації має велике значення для нашого дослідження, оскільки дозволив визначити основні фази розвитку історіографії радянського руху Опору та простежити вплив політичних, ідеологічних та інтелектуальних змін на історичний наратив. Це дозволило виявити метаморфози у зображенні діяльності радянського підпілля та партизанського руху в різні історичні періоди.

Ретроспективний аналіз надав можливість оцінити наукові досягнення попередніх етапів історіографії, тоді як перспективний аналіз виявив найбільш актуальні та раніше малодосліджені напрямки подальших історіографічних та конкретно-історичних досліджень радянського руху Опору в Україні.

Застосування контент-аналізу, який передбачає виявлення, систематизацію та аналіз найчастіших змістовних структур, концепцій та оціночних ознак у широкому

спектрі історіографічних джерел, також сприяло підвищенню об'єктивності дослідження. Застосовуючи цей метод, вдалося простежити особливості виникнення історичного дискурсу про радянський рух Опору, виявити домінуючі концептуальні моделі та визначити специфічні особливості його розвитку в різних історіографічних традиціях.

Висновки. Теоретична та методологічна основа історіографічного дослідження радянського руху Опору в Україні під час Другої світової війни дозволяє розглядати історіографію не як механічну колекцію наукових праць, а як складний процес історичного формування, що перебуває під впливом соціально-політичних, ідеологічних та інтелектуальних факторів відповідної епохи. Антропологічний підхід дозволив зосередитися на ролі історика як носія певних світоглядів та методологічних позицій, а також на його місці в певному академічному середовищі, тоді як принцип неупередженості забезпечив максимально нейтральний аналіз різноманітних історіографічних традицій.

Застосування герменевтичного та культурологічного підходів допомогло зрозуміти історіографічне джерело не лише як сховище інформації про минуле, а й як відображення стану розвитку історичної науки, специфічних характеристик політики пам'яті та суспільної свідомості певної епохи. Водночас науковий підхід дозволив критично розглянути попередній історіографічний досвід і запобіг простому відтворенню усталених моделей мислення.

Використання герменевтичних та культурологічних підходів сприяло розумінню історіографічного джерела не лише як носія інформації про минуле, а й як відображення стану розвитку історичної науки, специфіки політики пам'яті та суспільної свідомості певної епохи. Комплексне застосування принципів історизму, наукової об'єктивності, систематичності, повноти та безперервності заклало основу для цілісного аналізу розвитку історіографії радянського руху Опору в Україні. Цей аналіз враховував специфічні характеристики радянської, західної, діаспорної та сучасної української історичної традицій, а також досліджував вплив політичних та ідеологічних факторів на формування історичного наративу.

Використані методологічні інструменти, включаючи аналітичні методи, процедури синтезу, класифікацію, типологію, абстракцію, історико-генетичні, проблемно-хронологічні та біографічні методи, періодизацію, ретроспективу та контент-аналіз, дозволили всебічно дослідити процес розвитку історіографії радянського руху Опору, простежити еволюцію концептуальних підходів до зображення підпільної боротьби партизанів та визначити перспективні напрямки для подальших історіографічних та історичних досліджень з цієї теми.

REFERENCES

- Kalakura, Ya. (2016). *Metodolohiia istoriografichnoho doslidzhennia: naukovo-metodychni posibnyk*. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». 319 p. [in Ukrainian].
- Kiian, O. (2010). *Metodolohichni pryntsypy istoriografichnoho syntezu: antropolohichni kontekst i hnoseolohichni oriientyry* [Methodological principles of historiographical synthesis: hno-

- anthropological context and epistemological orientations]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Istorychni nauky*, 13, 250–260 [in Ukrainian].
- Lysenko, O. (2011). *Ukraina u Druhii svitovii viini: pohliad z 21 stolittia. Istorychni narysy [Ukraine in the Second World War: a view from the 21 century. Historical essays] (Vols. 1–2)*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Nefodov, D. (2013). *Istoriografiia rukhu Oporu v Pivdennii Ukraini v roky Velykoi Vitchyznianoi viiny (1941–1944) [Historiography of the Resistance Movement in Southern Ukraine during the Great Patriotic War (1941–1944)]*. Mykolaiv [in Ukrainian].
- Nefodov, D. (2026). *Radianskyi rukh Oporu na Pivdni Ukrainskoi RSR v radianskomu istoriopysanni 1970–kh – pershoi polovyny 1980–kh rr. [The Soviet Resistance Movement in the South of the Ukrainian SSR in Soviet historiography of the 1970s – first half of the 1980s]*. *Litopys Volyni*, 34, 96–104 [in Ukrainian].
- Patryliak, I. (2016). *Mizh dvoma provalliamy: Ukraina v roky Druhoi svitovoi viiny [Between two abysses: Ukraine during the Second World War]*. *Problemy vsesvitnoi istorii*, 1, 4–24 [in Ukrainian].
- Slobodianiuk, M. (2017). *Antyfasystskyi rukh Oporu v Ukraini (1939–1944 rr.): istoriografiia problemy [Anti-fascist Resistance Movement in Ukraine (1939–1944): historiography of the problem]*. Dnipro: Herda, 460 p. [in Ukrainian].
- Slobodianiuk, M. (2010). *Istoriia radianskoho rukhu Oporu v Ukraini: suchasnyi stan naukovoï rozrobky problemy [History of the Soviet Resistance Movement in Ukraine: the current state of scientific development of the problem]*. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 13, 245–258 [in Ukrainian].
- Stetskevych, V. (2002). *Istoriia Ukrainy v roky viiny 1941–1945 rr.: teoretychnyi kontekst osmyslennia (deiaki aspekty problemy) [History of Ukraine during the war of 1941–1945: theoretical context of comprehension (some aspects of the problem)]*. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 6, 25–31 [in Ukrainian].
- Stetskevych, V. (2011). *Radianska istoriografiia Druhoi svitovoi viiny [Soviet historiography of the Second World War]*. In *Ukraina u Druhii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia [Ukraine in the Second World War: a view from the XXI century] (Book 2, pp. 5–42)*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kharchenko, N. (2014). *Problema rozuminnia v konteksti hermenevtychnoho analizu [The problem of understanding in the context of hermeneutic analysis]*. *Visnyk instytutu rozvytku dytyny. Serii: Psykholohiia*, 32, 158–165 [in Ukrainian].
- Khaidehher, M. (2013). *Buttia i chas [Being and Time]*. Kharkiv: Folio, 503 p. [in Ukrainian].
- Shliaiermakher, F. (2014). *Hermenevtyka [Hermeneutics]*. Kharkiv: Folio, 242 p. [in Ukrainian].

Отримано 16.05.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 24.05.2026

Прийнято до друку 27.05.2026

Submitted 16.05.2026

Received in revised form 24.05.2026

Accepted for publication 27.05.2026